

KARL MARX'IN FELSEFESİNDE “YAŞAM”*

 Irmak GÜNGÖR**

ÖZET

Marx'ın düşüncesinde “yaşam” kavramının izini sürmek, bu meseleler hakkında doğrudan sayfalarca yazan diğer düşünürlerle nazaran belirli bir güçlüğü taşır. Çünkü Marx ne özellikle “yaşam” ne de “ölüm” hakkında doğrudan yazmıştır. Başlı başına tartışmalı fakat bir o kadar etkin bir düşünce olan “Marx'ın felsefesi”nde bu kavramların ne anlama geldiklerini ve bazen iyi bazen kötü anılsa da günümüzde hâlâ etkin olan bu düşünce sisteminde söz konusu kavramların işlevlerinin neler olduğunu ortaya koymak, Marx'ın eserlerine bütünlüklü bir yaklaşımı zorunlu kılar. Dolayısıyla bu çalışmada yapılmaya çalışılacak olan şey Marx'ın düşüncesini bütünlüklü bir yaklaşımla ele alarak, bu teorinin altında yatan -varsa- insan, özne anlayışlarının, “yaşam”ın anlamının ortaya konması olacaktır. Bu bağlamda “Kendini gerçekleştirme kavramı hesaba katıldığında Marx'ın felsefesinin hümanist bir yanı olduğu söylenebilir mi?” sorusu önemli bir sorudur. İlerleyen satırlarda ayrıntılandırmaya çalışacağımız üzere Marx'ın felsefesinin bir yaşam felsefesi, yaşamı ohumlayan bir felsefe olarak okunup okunmayacağı sorusu da elinizdeki çalışmanın yanıt vermeyi denediği sorulardan bir tanesidir.

Anahtar Kelimeler: Marx, yaşam, yabancılaşma, özgürlük, kendini gerçekleştirme

“Life” in the Philosophy of Karl Marx

ABSTRACT

Tracing the concepts of “life” and “death” in Marx's thought carries a certain difficulty compared to other thinkers who write directly about these issues for pages. Marx did not write directly about “life” or “death” in particular. To reveal what these concepts mean in “Marx's philosophy”, which is itself a controversial yet influential thought, and what the functions of these concepts are in this system of thought, which is still active today even though it is sometimes referred to as good and sometimes bad, requires a holistic approach to Marx's works. Therefore, what this study will try to do is to reveal the underlying - if any - conceptions of the human being, the subject, and the meaning of “life” by taking a holistic approach to Marx's thought. In this context, the question “Can Marx's philosophy be said to have a humanist aspect when the concept of self-realization is taken into account?” is an important one. As we will try to elaborate in the following lines, the question of whether Marx's philosophy can be read as a philosophy of life, a philosophy that affirms life, is one of the questions this study attempts to answer.

Key Words: Marx, life, alienation, freedom, self-actualization

* Bu makale, *Yaşam ve Ölüm Felsefesi* adlı kitapta “Karl Marx: Yaşam ve Ölüm” başlığıyla yayımlanan bölümün gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve revize edilmiş hâlidir.

** Arş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, irmakgungor@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Güngör, I. (2025). Karl Marx'ın felsefesinde “yaşam”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(48), 229-242. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1511271>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 5 Temmuz / July 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 20 Temmuz / July 2024

Giriş

Marx'ın, klasik felsefe geleneğinde olduğu gibi bir "insan" ve "yaşam" anlayışı ortaya koymadığı açıktır. Marx, idealizmi başka bir türde yeniden üretir fakat onun alımladığı biçimiyle temelde duran "özne" anlayışını reddeder. Bunun iki türde bir reddediş olduğu ifade edilebilir: ilkin Marx, teori açısından -çağının makbulü olan bilimsellik kaygısını da hesaba katarak- toplumsal teorinin temele aldığı kavramların kanlı canlı, gerçeklere, olgulara işaret etmesi gerektiğini düşündüğü için "özne" değil "birey"den hareket edebilir; fakat esas tercihi "işçi", "sermaye sahibi", "burjuva" toplumsal formasyonda elle işaret edilebilen spesifik özneleri söz konusu etmektir. İkinci olarak ve daha da önemlisi Marx, Feuerbach'ın yakalamaya çalıştığı materyalizmi ileri götürmek istemektedir ve bu bakımdan idealizmin zihin ve beden olarak ikiye böldüğü özne fikrine karşıdır. Bununla birlikte Marx'ın düşüncesi de, dünya, insan ve toplumsal formasyon üzerine düşünüp görüş bildiren her felsefenin durumunda olacağı gibi belirli kabuller üzerine yükselmektedir ve bu kabuller üzerine yükselen düşünce ve eleştirileri onun durumunda basbayağı tarafgirdir. Marx, klasik ontoloji ve etiğin yaptığı gibi "daha iyi", "olması gereken" ve "öz" kategorilerini açıkça dile getirmiyor olsa da verili "düzen"in eleştirisini yapmak demek, bir "daha iyi"ye, "olması gereken"e örtük olarak işaret etmek demektir. İdeal bir toplum tasavvuru, tıpkı adalet gibi, bir talep olarak ortaya çıkar; "olan"ın olumsuzlanması üzerinden belirli değerlerin ön plana çıkartılmasıyla bir "olması gereken"i varsayar. Dolayısıyla Marx'ın kendisi "iyi", "kötü", "adil" gibi kavramları özellikle belirli teorik ve pratik sebeplerle kullanmamış olsa da şüphesiz ki düşüncesi klasik anlamda değil ama pratikle birlikte üretilen bir "olması gereken"e yaslanmaktadır. Böylelikle Marx'ın, belki tırnak içinde "insan" değil ama işçi, burjuva, köylü kategorilerini dile getirdiği her seferde, yaşamla hâlihazırda belirli bir türde ilişki kuran ve özellikle başka bir formda ilişkiler kurması gereken bir "insan"dan bahsettiğini biliyoruz. İşte buradan hareketle yapmaya çalışılacak olan şey ondaki yeni insan ve yaşam anlayışının ana hatlarını çizmeyi denemek olacaktır.

Elbette Marx gibi hacimli bir külliyat¹ ortaya koyan bir filozofun düşüncelerini bütünlüklü olarak ele almak, onun metinlerini satır satır aktarmak yerine belirli ölçüde genel belirlemelere değinmeyi ve bunlardan hareket etmeyi zorunlu kılar. Aksi takdirde çalışma müstakil bir eser olmak durumunda kalırdı. İçerik, biçim, hacim ve meselenin doğasından gelen bazı sınırlamalar hakkındaki bu hatırlatmalardan sonra şimdi meseleye dönülebilir.

1. Marx'ın Felsefesi

"Yaşam" ve "ölüm", Marx'ın kendileri hakkında müstakil çalışmalar, yazılar ya da bölümler bile ortaya koymadığı meselelerdir. Fakat soru ve sorunlara cevap arayan her teorik girişimde olduğu gibi -ki Marx sadece teori üretmemiş sorunlar karşısında pratik olarak da harekete geçmiş bir eylem insanıdır- bu düşünce de belirli bir insan, dünya ve yaşam anlayışına yaslanmaktadır. "Marx'ın insan anlayışı" gibi bir başlık, en azından kelimelerin klasik anlamlarıyla çelişik görünür. Çünkü Marx, Althusser'in dikkat çektiği üzere nasıl toplum yerine "toplumsal formasyon"u incelediyse, 16. yy.'dan itibaren ortaya çıkan yeni kategori olan ve pazarın genişleyen etkisiyle nitelikleri törpülenen "insan"dan da bahsetmemektedir. Tıpkı antiklerin durumunda olduğu gibi Marx başka kategorilerden ve bunların o toplumsal formasyonun içindeki yaşamları yani durumlarından söz eder. Fakat yine de Marx'ta altta yatan bir insan anlayışı olduğu iddia edilebilir ve edilmelidir. Çünkü Marx, her ne kadar bir materyalist olsa da, Balibar'ın ısrarla vurguladığı gibi Marx'ta ciddi bir idealist -klasik

¹ Gerçi Marx sanılanın aksine zamanının büyük bölümünü akademik teorik çalışmalara ayırmamıştır. Bunalımlı ve bu yüzden de entelektüel açıdan verimli bir dönemde yaşayan Marx tartışmaların ve mücadelenin içerisinde olmaya çalışmış; en çok da gazete yazıları yazmıştır: "Marx'ın yayın hayatının en büyük bölümünü 1850'lerdeki gazeteciliği kaplamıştır" (Sperber, 2014: 270).

anlamıyla olmasa da- bir yan vardır (Balibar, 2010: 36). Marx'ın kendisi, tırnak içerisine alıp insanı soyutlamadığı ve "gerçek" kategorilerden bahsettiği hâlde bu kategorilerin hâlihazırdaki formlarının bir geçiş yoluyla ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktadır. Böyle bir talep ise ancak belirli bir insan ve yaşam görüşüne yaslanmakla mümkün olur. Marx'ın "insan"ı bir talep olarak ortaya konmaktadır: yabancılaşmış ilişkilerden mümkün olduğunca sıyrılmış hatta bunlardan azade ve özgürleşmiş bir insan. Başka bir ifadeyle, insanın, imkânlarını kullanarak zorunluluklardan mümkün olduğunca sıyrıldığı ve bunu bir azınlığa değil tüm uluslara yayarak gerçekleştirdiği bir özgürlük ütopyası.

Burada muhtemel bir eleştiriye şimdiden cevap vermek zorunlu görünmektedir. Kimi yorumcular, kısmen haklı olarak Marx'ın düşüncesinin -tam da Kapital esasen metanın hikâyesini yazdığı ve "bilimsel", "tarafsız" bir inceleme ortaya koyduğu için- romantik ideallerden uzak, "insan hakları" gibi apolitik kategorilere son derece mesafeli olduğunu ve onun klasik bir felsefe gibi yorumlanmaması gerektiğini, Marx'ın ahlaki ya da etik temelli bir yorumunun onu yanlış anlamak olacağını ileri sürerler. Bu eleştiri ve öneri kısmen haklıdır da. Çünkü Marx ve onu izleyen Marksistler soğukkanlı önermelerden hareket ederek tahlil yapmayı, tam da kapitalizmin fetişleşmiş ilişkilerinin üzerine örtülen örtüyü ya da sis perdesini aralamak için ilke edinmişlerdir. Zira şimdiye değin felsefe dünyayı hep hâkim sınıf söylemine uygun olarak yorumlamıştır ve esas mesele onu değiştirmektir. Bu değişim içinse teorisinin romantik ideallere değil, sağlam ve bilimsel bir zemine dayanması gerekmektedir:

Gerçekten de Marx 1843'ten sonraki erişkin yaşamının tamamında bir devrimci olarak kaldı. Ama sosyalizmi (komünizmi) bilimsel bir temele dayandırmayı esas addetti. Kapitalist üretim tarzının bilimsel çözümlemesi kapitalizmin kendi gelişimi yoluyla ortaklaşmış üreticiler toplumunun iktisadi, maddi ve toplumsal önkoşullarını niçin ve nasıl yarattığını göstererek bu temelin kilit taşı oluşturacaktı. Bu anlamda Marx bu niyetle çelişmek bir yana aslında tam da bu niyetin bir sonucu olarak kapitalizmin nesnel ve titizlikle bilimsel bir çözümlemesini yapmaya soyundu. Diğer bir deyişle Marx, ne devrimci tutku, ne de mazlum ve ezilmişlere duyduğu merhamet nedeniyle iktisadi örgütlenmenin özel bir biçimine düşmanca bir saldırganlığın basitçe önünü açmıştır, ne de -aslında söylemeye hiç hacet yok- kişisel kin, maddi başarısızlık ya da ruhsal dengesizlikle güdülenmiştir. Marx hareketin nesnel yasalarını bulmaya çalışmıştır. Marx hiç kimseyi -hatta tipik burjuva Spiesser'i bile- bilimsellik iddiasına sahip olup da ampirik verileri çarpıtan ya da araştırma sonuçlarını belli bir öznel amaca uydurmak için tahrif edenler kadar hor görmemiştir (Mandel, 2008: 17-18).

Bu tespit ve özellikle Spiesser örneği son derece yerinde olsa da, Marx'ın tutkusunu ve ateşli devrimciliğini göz ardı etmek kanımızca yanlış olacaktır. Her şeyden önce Marx öyle hareketli bir dönemde yaşamaktadır ki, tartışma içerisine girdiği herkes bu tutkudan pay almaktadır. Marx, elbette bir Marksist olmadan önce, bir komünist olmadan önce düşünce insanıdır. Hatta tam da bir düşünce insanı, bir ekonomist, bir sosyal bilimci olduğu için metanın hareketini, kapitalist iktisadi örgütlenme biçimini ve üretim ilişkilerini incelemiş ve vardığı "bilimsel" sonuca uygun olarak bir tarih anlayışı ortaya koymuştur. Fakat Marx'ın tamamen tutkudan yoksun olduğunu söyleyip onu salt soğuk bir bilim insanı olarak sunmak da ona haksızlık olur. Nihayetinde devrimcilik sadece rasyonel değil aynı zamanda pasyonel bir meseledir de. Marx ahlaki bir niyetle, ezilen sınıflara duyduğu merhamet duygusuyla işe kalkışmamış ya da elbette tek tek burjuvalardan ve onların imkânlarından nefret etmemiştir. Yine de tüm işçileri birleşmeye davet eden bir devrimci nasıl olur da tutkudan yoksun olur? Bu çağrının altında bir talep vardır ve o talep toplumun belirli bir sınıfının sahip olduğu imkânların toplumun tümüne yayılmasını salık vermektedir. Bu talebin kendisi, Marx'ın insan anlayışı ve insanın yaşamla kurması gerektiği ilişkiye dair bir fikir verir. Marx çıkıp da "Herkesin ihtiyaçlarına erişmeye doğal hakkı vardır." demeyecektir; o, metanın hareketini takip edecek, işçi hareketlerini yakından izleyecek, işçinin sermaye sahibine bedavaya bıraktığı artı değeri teorize edip bu koşulların kendisinin, insanı insani kapasitelerini gerçekleştirmekten alıkoyan

karakterini göz önüne serecektir. İşte bu, Marx'ın kalkış noktasının olmasa da vardığı yerin bir özgürleşme meselesi, bir insan meselesi olduğunu gösterir. Bu bakımdan Marx, en azından hiçten biraz daha fazla tutkulu ve romantiktir. "Marx tam da proletaryanın davasının tüm insanlığın geleceği için kati önemde olduğuna ikna olduğundan bu dava için bir küfür retorikinin ya da boş hayallerin dayanaksız platformu yerine, bilimsel gerçeğin kaya gibi temelini yaratmak istemiştir" (Mandel, 2008: 19). Tüm bunlarla birlikte, Marx'ın teorisine göre insanlar kendi tarihlerini ancak koşullar içerisinde yaptıkları için komünizm salt romantik bir ülküyü de ifade etmez. Bu meseleye ilerleyen satırlarda döneceğiz ama yine de şimdilik Marx'ta devrimci arzunun bu koşullara ve belirlenmiş bilince rağmen önemli bir role sahip olduğunu çünkü tarihte devrim rüzgârı estiğinde, o rüzgârı dönüşümü başlatacak ve sürdürececek bir fırtınaya çevirecek olan şeyin tarih ve sınıf bilinci olduğunu hatırlatmakla yetinelim (Lenin, 1979: 21).

Marx'ın felsefesinin -eğer böyle bir şey varsa- ortaya konması ve bu felsefede insan, yaşam ve ölüm mefhumlarının anlamlarının açığa çıkarılması amaçsa, onun teorisi bir ekonomi politik eleştirisi olarak ortaya çıktığı ve insan yaşamını var olan toplumsal formasyon içerisinde ele alıp kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki -muhakkak aşılacak ve aşılması gereken- anlamlarıyla ortaya koyduğu için, özellikle *Kapital*'de yetkin anlamlarıyla ortaya çıkan bazı temel kavramların bir sunumunu yapmak zorunlu görünmektedir. *Kapital*, her şeyden önce iktisadi bir metin izlenimi veriyor olsa da bugün mükemmelen felsefi bir art alanı barındırdığı hususunda hiçbir şüphe yoktur. Hatta *Kapital* ve Marx'ın uzun-kısa metinleri edebi birer eser olarak da edebiyattan, tarihe birçok göndermeyle son derece yoğundur. Marx'ın teorisinde metanın analizi, diyalektiğin belirli bir biçiminin devreye girmesiyle farklı bir anlam kazanacak ve belirli türden bir tarih okumasına varacaktır. Burada proletarya, burjuvazi, meta, sermaye, meta fetişizmi kavramları, her ne kadar soğuk sosyolojik ve iktisadi kavramlar gibi görünüyor olsalar da nihayetinde Marx'ın incelemesi ekonomi-politiktir yani geniş anlamıyla yaşamdan kopuk değildir. Marx'ın düşüncesinde insan-yaşam ilişkisinin ortaya konması ve özellikle onun felsefesinde insanın toplumsal, dahası politik bir varlık olarak "özgürlük" ve "kendini gerçekleştirme" kavramlarıyla ilişkisinin ortaya konması için belirli temel kavramların anlamlarına bakmak gerekmektedir.

2. Emek, Çalışma ve Meta

Kapitalizm, bir tür üretim ilişkileri sisteminin, özgül tarihsel koşullar içerisinde ortaya çıkmış türüdür. Tarih, sınıf savaşımının tarihi olsa ya da böyle bir tarih okuması mümkün olsa da kapitalist üretim biçimi ezeli ebedi olmaktan uzak, aksine belirli bir tarihte ortaya çıkmış bir biçimin adıdır -tam da bu sebeple aşılabilir. Marx kapitalizmi, üretim ilişkileri açısından ele almış ve onun ayırt edici niteliğinin dağıtım değil üretim sürecinde gelişen ve yeniden üretilen ilişkilerde bulunduğunu ortaya koymuştur. Marx, bilindiği üzere en geniş hacimli ve en çok ses getiren fakat tamamlanamamış olan metni *Kapital*'de, metanın hikâyesini yazar. Kapitalist üretim ilişkileri bir metalar yığınının hareketini ifade ettiği ve kendisini bu metaların hareketi aracılığıyla ortaya koyduğu için metanın araştırılması kapitalist üretim tarzının incelenmesi anlamına gelir. Marx'ın ifadesiyle "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, 'muazzam bir meta yığını' olarak görünür; bunun basit biçimi tek bir metadır. Bu nedenle, incelememiz, metanın analiziyle başlıyor." (Marx, 2012: 49).

Meta şöyle ya da böyle insan ihtiyaçlarını karşılayan herhangi bir şey, bir nesnedir. Bu şeyin insanın hangi türden ihtiyaçlarını karşıladığı söz gelimi Marx'ın örneğiyle mideyi mi yoksa hayal gücünü mü doyurduğu önemli değildir. Metalar, kullanım ve değişim ya da mübadele değeri olmak üzere ikili değer taşırlar. Bunların ilki metanın niteliğiyle yani hangi türden ihtiyaçları doyurduğu ve ne şekilde doyurduğu vs. ile ilgili, başka bir ifadeyle nasıl "yarar" sağladığıyla ilgilidir (Marx, 2012: 50). Değişim değeri ise metaların niteliklerinden

"soyutlanarak" tamamen indirgenen nicelikleriyle belirlenmelerini ifade eder. Yani mübadele değeri, şeylerin niteliklerinin törpülenmesi ve bunların bir potada eritilerek bir şekilde ortak bir paydada buluşması ve birbirlerine çeşitli oranlarda karşılık gelerek değişebilmeleriyle belirlenir. "Metalara mübadele ilişkisini açık şekilde karakterize eden şey, tam da onların kullanım değerlerinden soyutlanmışlıktır" (Marx, 2012: 51). Dolayısıyla mübadele değeri söz konusu olduğunda metalar kullanım değeri içermez ve niceliksel olarak belirli oranlarda eşitlenen şeyleri ifade ederler. Söz gelimi bir ürün, bir ayakkabı, ayakları soğuktan koruma vs. nitelikleriyle belirli bir kullanım değerine sahiptir fakat ayakkabısı olmayan birisiyle benim ihtiyacım olan bir şeyi değiş tokuş etmem ya da onu parayla satın almam söz konusu olduğunda bu ayakkabı ile alacağım diğer ürün belirli bir oranda birbirlerine denk sayılmak zorundadır. İşte bu ayakkabının bir meta olarak mübadele değeridir. Dolayısıyla burada söz konusu olan şey ayakkabının niteliği ve sağladığı fayda değil de, hangi ürüne -ve paraya- ne oranda karşılık geldiğidir.

Peki, nedir farklı niteliklerdeki, farklı yararlar sağlaması için üretilen ve çok farklı ihtiyaçlara cevap verip çok farklı içeriklere sahip olan metaları birbirleriyle değişilebilir yapan ve onları eşitleyen? Bunun cevabı kapitalist üretim sürecinde görülebilir ve açıkça emek-zamandır. Mübadele değeri söz konusu olduğunda metaların hepsi en temelde "insan emeğine" yani "değer yaratıcı öz"e indirgenir. Yani "Kullanım değerinin değer büyüklüğünü belirleyen şey, toplumsal olarak gerekli emek miktarı ya da bunun üretilmesi için toplumsal olarak gerekli olan emek-zamandır. Tek bir meta burada yalnızca kendi türünün ortalama bir örneği sayılır" (Marx, 2012: 53). Böylece meta denen şey, madde ile emeğin bileşimidir (Marx, 2012: 56).² Metalara bu iki yönlü karakteri böylelikle bizi Marx'ın emek tanımına getirmiş olur. Emek, insani yaratıcı bir öz, kendisi değer olmayan fakat değer yaratan bir potansiyeldir. Metaları oluşturan ve onları kullanım nesnelere yapıp; bunların mübadele edilebilir olmak üzere kendilerine indirgendikleri şeydir. İnsan, emeği aracılığıyla doğayla ilişki kuran, doğayı ve kendisini emek harcayarak dönüştüren ve bildiğimiz kadarıyla bu emeğin dönüştürücü etkisiyle kendisini diğer türlerin "önüne geçirmiş" bir varlıktır. Gerçekten de insanın hangi özelliğiyle kendisini hayvandan ayırdığı yönündeki ilginç soruya verilen çok çeşitli cevaplar arasında Marx'ın emek olacaktır. Çünkü Marx, en temelde antropolojik bir yaklaşımı benimseyerek insanın varoluşsal bunca dezavantajına rağmen nasıl hayatta kaldığını araştırmış ve cevabın emekte gizli olduğunu fark etmiştir. Elbette insan plan yaparak emek harcar ve doğayı kendi yaşam koşullarını sağlayacak şekilde dönüştürür fakat ellerini bu hâliyle kullanarak emek harcamanın bizi hayatta tutan şey olduğu bilimsel olarak kabul edilir. Dolayısıyla Marx'a göre hem maddi ihtiyaçlarını hem de insanın irade sahibi, düşünen, arzulayan ve yaratan bir varlık olarak manevi ihtiyaçlarını doyuran şey emek olmuştur. Böylelikle emek harcamak, özgün bir niteliktir ve fakat mutlaka hatırlanmalıdır ki "emek gücü"nden, onun alınıp satılır hâlinde farklı olarak insana özgü bir niteliktir; temel belirleyicidir. İnsanın kendini gerçekleştirme, ilerleyen satırlarda daha açık kılmaya çalışacağımız üzere emek aracılığıyla gerçekleşmektedir. İşte insanın emek harcamak denen niteliğiyle ve emeğinin ürünüyle olan ilişkisinin "bozulduğu" kapitalist üretim ilişkileri sistemi en başta insanın bu kendisini gerçekleştirme imkânını elinden aldığı için sorunlu görülecek ve Marx'ın düşüncesinde aşılacak bir tarihi dönemi ifade edecektir.

² Şüphesiz Marx meta ve meta değeri, emek ve emek-gücü, artı değer ve onun birikimi hakkında kılı kırk yaran bir inceleme yürütmüştür fakat biz burada amacımızın dışına çıkmamak adına belirli bir şemayı ortaya koymayı hedeflediğimizden bu ayrımları incelemeyi, daha önce yapmadıysa okuyucuya bırakmak durumundayız.

Emek, Marx'ın teorisinin en önemli kavramlarından birisi olmanın yanında, onun için insan olmakla ilgili en önemli niteliklerin de başında gelir. Emek, insanın doğayla kurduğu en temel ilişki ve insanın kendisini gerçekleştirmesinin de aracı yolu anlamına gelecektir. Ünlü arıların petek ürettiği örneğe bakılırsa insan emeğini hayvaninkinden ayıran -Arendt gibi birçokları tarafından Marx'ın ihmal ettiği iddia edilse de- insanın emeğinin bir amaca yönelmiş olması ve emeğinin sonucunu "imgeleminde kurmuş olması"dır. Dolayısıyla insan sadece ürününü satmak için emek harcamaz. Başka bir ifadeyle emek, dilimizin avantajını kullanacak olursak Marx için ücretli "çalışma"dan farklı olarak ontolojik bir belirlenimdir -hatta Aristotelesçi anlamda yaratıcı bir potansiyeldir. Burada, Marx'ın emek ve emek gücü arasında yaptığı önemli ayrımı hatırlatmak gerekir. Bu sayede Marx'ın yabancılaşma teorisinin mahiyetini açığa çıkaracak olan emek ve çalışma arasındaki örtük ayrımı fark etmek de mümkün olacaktır. Marx emek ve emek gücü/işgücü kavramlarını özellikle ayırır, söz konusu ayrıma göre emek gücü işçinin sattığı, emek ise insana ait bir özelliktir.

Bilindiği üzere Marx ilkesel bakımdan "emeğin özü" ve kapitalist toplum çağında almış olduğu özgün biçimi olan "ücretli-emek" arasında bir ayırım yapıyor. Adam Smith ve David Ricardo gibi klasik ekonomi politikanın temsilcileri tarafından birbirine karıştırılan emeğin bu iki boyutunu birbirleriyle ilişkilendirerek yeniden düzenliyor. Marx'ın bu düşüncülerin ekonomik öğretilerini eleştirerek geliştirmiş olduğu emek kavramına göre emek, "değerin özü ve içsel ölçüsüdür" ama "emeğin kendisinin değeri yoktur". Emek piyasasında alınıp satılan şey, emek değil, "iş-gücüdür". Marx'ın emek kavramının teorik olarak açıklanmasına yapmış olduğu bu tarihsel katkı dikkate alınmadığı için, pek bir şey anlatmayan "emeğin değeri" kavramı kullanılıyor yürütülen tartışmalarda hâlâ. Bu tarihsel katkısı dikkate alınmadığı için işaret edilen istihdam sorununun kaynağının tam da değer teorisi açısından yaklaşımın kendisi olduğu anlaşılıyor bir türlü. Bunun için istihdam sorunu karşısında çaresizce bocalanıp duruluyor ve değer teorisi çerçevesinde yapılan yeni çözüm önerileri çözümden çok sorun yaratıyor (Mandel, 2008: 16).

Marx'ın emek ve emek-gücü arasında yaptığı ayırım, insan bakımından ontolojik bir belirlenim olarak "emek" harcamak ile "çalışma" arasında yaptığı örtük ayrımın ilk belirtisidir ve bu zımnı ayırım, Marx'ın tüm bir felsefesi göz önünde bulundurulduğunda hem hayattır hem de ona yöneltilen bazı eleştirilerin haksızlığını da ortaya koymayı sağlar. Marx'a göre emek süreci öncelikle "doğal" bir süreçtir ve emek harcamak insanın hem tür olarak hayatta kalmasını sağlar hem de onun özgün bir biçimde kendisini ifade etmesinin de aracıdır çünkü bu etkinlik "yaratıcı"dır. "Emek süreci aynı anda hem tümüyle doğal hem de tümüyle insanidir. Doğal olanı insani olandan ayırmanın imkânsız olduğu bir metabolizma uğrağı olarak diyalektik bir şekilde incelenmektedir bu süreç" (Harvey, 2010: 127). İşte tam da bu sebeple insan emek aracılığıyla doğayı dönüştürürken kendisi de dönüşmektedir (Marx, 2012: 194).

Bu kavramlar arasında (emek ve çalışma) Almancada açık bir ayırım yap(a)mayan Marx, esasen insanın Protestan ahlakında olduğu biçimiyle "çalışma"sını kutsamaz. Aksine, Marx'ın yer yer övgüyle söz ettiği şey insani bir kapasite olarak emektir ve insanın dönüştürme, üretme, yaratıcı yönünün hem kafa hem de kol emeği aracılığıyla ortaya çıkışı ve biçimidir. Hâlbuki bu ayırım göz ardı edildiğinde durum, Marx sanki ücretli çalışmayı insanın özsel bir belirlenimi olarak görüyormuş izlenimi verir ve bu son derece tehlikelidir. Dilimizin avantajını kullanarak emek ile çalışmayı (yani satılan şey olarak emek gücünü harcamayı) birbirinden ayırt edebileceğimiz açıktır ve bu ayırım akılda tutularak okunduğunda hem *Kapital* hem de Marx'ın diğer eserleri daha anlaşılabilir ve tutarlı görünmektedir. Bu durum esasen İngilizce için de geçerlidir ve Engels, *Kapital*'in İngilizce önsözüne yazdığı dipnotta bu hususu tam olarak dile getirmektedir:

İngilizcenin, *arbeit*'in (emek, iş) bu iki farklı yönü için iki farklı sözcüğe sahip olma üstünlüğü bulunuyor. Kullanım değerleri yaratan ve nitelikçe belli olan işe labour'dan farklı olarak work (yani iş); değer yaratan ve nicel olarak ölçülen emeğe work'ten farklı olarak labour (yani emek) deniyor (Marx, 2010: 60).

Dolayısıyla Marx açısından ücretli işçi ve insan arasında bir ayrım olduğunu, bunlardan birinin emek harcayan (*labour*) diğersinin de ücret karşılığı çalışan işçi (*working/working-class*) olduğunu hatırd tutmak zorunludur. İşte "işçi", yaşamak için ya da yaşamını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu şeylere erişmede emeğini satmak dışında bir mülkü ve imkânı olmayan, daha basit bir ifadeyle yaşamak için emeğini satmaktan başka çaresi olmayan mülksüz ve emeğinin bir kısmını sermayeye bedavaya bırakmak durumunda olan kişiyi ifade eder. Marx, Pecqueur'den şöyle alıntılar: "Öyleyse yaşamak için, mülkiyetsiz olanlar, dolaylı ya da dolaysız yoldan mülkiyet sahiplerinin hizmetine girmelidirler -yani onlara bağımlı olmalıdırlar. (...) Hizmetçilere- ödenek; işçilere- ücret; memurlara- maaş" (Marx, 2012: 30). Birkaç sayfa sonra da Kapital'de ısrarla vurgulayacağı, emeğin kendinde bir değer olmayışı hakkındaki şu belirlenimi yapar:

Kapitalist her zaman emeği kullanıp kullanmamakta serbesttir, işçi her zaman emeğini satmak zorundadır. Her an satılmadıkça emeğin değeri yoktur. Gerçek emtianın aksine, emek ne biriktirebilir ne de tasarruf edilebilir. Emek, hayattır ve hayat her gün yiyecek değış tokuş edilmezse, az zaman sonra yok olur. İnsan hayatının bir meta olduğunu ileri sürmek için, dolayısıyla köleliği kabul etmek gerekir (Marx, 2012: 32).

İşte bu yüzden emeğin bir meta olarak emek gücü olarak alınıp satılması süreci doğal değildir. Emeğin kapitalist üretim tarzındaki kullanım biçimi, insan hayatının bir meta olduğunu söylemeye gelir ki esasen kimsenin yaşamını sürdürmek için bu yeni türden köleliğe mecbur olmaması gerekir. İşçinin anlamının ortaya çıktığı bu noktada artı değer kavramı devreye girmektedir çünkü metaların üretilmesi sürecinde kar amacına yönelik olarak en çok kesintiye uğratılabilen değer emektir ve kapitalist koşullarda sermayenin erimeden büyümesi için işçinin emek ürününün bir kısmı bedavaya bırakması gerekmektedir. Marx'ın şemasını çok basitçe açıklamak gerekirse 8 saat çalışan bir işçi 6 saatlik çalışmanın karşılığını ücret olarak aldığında, 2 saatlik çalışmanın ürününü sermayeye bedavaya bırakır ve bu kar sağlayan değer işçinin ürettiği artı değerdir. Böylelikle ortaya çıkan çerçevede bu durum sermaye sürecinin artık değer üretimi olarak adlandırılır ve Marx'ın teorisi en temelde bu artık değer birikimine dayanmaktadır. Emeği aracılığıyla kendisini ve dünyayı dönüştüren insan, kapitalist üretim tarzı içerisinde farklı tür ve düzeylerde yabancılaşmıştır ve bu yabancılaşma insani bir yazgı olmaktan çok uzaktır. Yabancılaşma her şeyden önce işçinin ne kadar çok üretirse sefaletinin de o derece büyüdüğünü söyleyen temel Marksist öğretiyeye dayanır. Çünkü burada yapılan şey klasik ekonomi politığın varsayımlarının, üzerindeki sis perdesinin kaldırılmasıyla açıklanmasıdır ki Marx'a göre bu da gerçekte olan şeyin, çalışmaya zorunlu olmayan bir kişinin kendi özgür seçimiyle bir yerde bir üretim yapıp emeğinin tam karşılığını aldığı yönündeki argümanın sahteliğini ortaya koyar. İşçiler burjuva toplumunda giderek daha çok mülksüzleşir ve yaşamak için emeğini satmaktan başka hiçbir seçeneği olmadığından bir metaya dönüşür. Bununla birlikte sermayenin daha az elde birikmesi, işçi sayısının ve rekabetin artması da işçinin ücretinin daha fazla düşeceğini garanti eder zira yaşamak için başka bir seçenek olmadığında, yeri kolaylıkla değiştirilebilir olan işçi, elindeki işi kaybetmemek için daha az ücrete ve daha kötü koşullara razı olmak durumunda kalır.

İşçi, esasen insan olarak asli bir özelliği olan emeği, işçi olarak öyle bir yolda kullanır ki emeğinin ürünü onun değildir, üstelik işçi hiçbir zaman satın alamayacağı metaları üretmektedir:

Emeğin ürettiği nesne, onun ürünü, yabancı bir varlık olarak, üreticiden bağımsız bir erk olarak, ona karşı koyar. Emek ürünü, bir nesne içinde saptanmış, bir nesne içinde somutlaşmış emektir, emeğin nesneleşmesidir. Emeğin gerçekleşmesi, onun nesneleştirilmesidir. Ekonomi politik alanında, emeğin bu gerçekleşmesi, işçi için gerçekliğin yitirilmesi olarak, nesneleşme nesnenin yitirilmesi ya da nesneye kölelik olarak, sahiplenme yabancılaşma, yoksunlaşma olarak görülür (Marx, 2012: 55).

3. Yabancılaşma ve Meta Fetişizmi

Böylelikle Marx, ekonomi politigin yetersiz biçimde sunduğu hatta gizlediği, dört yabancılaşma açısı tespit eder. Buna göre işçi hem emeğine, hem ürününe, hem kendine yabancılaşır hem de insan insana yabancılaşmıştır (Marx, 2012: 33). Bir anlamda “nesneleşmiş emek, canlı emek tarafından kendi ruhu ile donatılmıştır ve onun karşısında yabancı bir güç olarak yerleşmiştir” (Marx, 2014: 348). Bununla birlikte metaya katılan emeğin toplumsal yanı da göz ardı edilmemelidir. Bu toplumsallık iki yönlüdür: hem metadaki emek toplumsal emektir hem de buradaki ilişki biçimi toplumsal bir ilişki biçimidir. “İnsanlar, herhangi bir biçimde birbirleri için çalışmaya başlar başlamaz, emekleri de toplumsal bir biçim kazanır” (Marx, 2010: 82). Marx'ın *Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı*'da özellikle belirttiği üzere üretim ilişkileri biçimi, toplumsal ilişki biçimini de belirlemektedir. Dolayısıyla yabancılaşma, sınıflı toplumlara has bir olgudur. Üretim biçimi, hem sermaye sahipleri ve işçileri arasındaki ilişkileri, bunların kendi aralarındaki ilişkileri ve doğayla kurdukları ilişkileri de belirler (Marx, 2005: 11). Bu bakımdan yabancılaşma kavramı geniş bir içeriğe işaret eden, çok yönlü bir kavramdır. Önder Kulak, “Karl Marx'ta Yabancılaşma, Meta Fetişizmi ve Şeyleşme Kavramları” başlıklı yazısında Marx'ın yabancılaşma kavramı için iki farklı sözcük kullandığına dikkat çeker: *Entfremdung* ve *Entausserung*. Buna göre ilk kavram yabancılaşmanın ayrışma ve ayrıştırma yönüne işaret ederken ikincisi dışsallaşma ve dışsallaştırma yönünü öne çıkarır. Fakat Marx, özellikle erken dönem eserlerinden sonra yabancılaşma kavramının kullanımını sınırlandırmış; özellikle *Kapital*'de “meta fetişizmi” kavramını öne çıkarmıştır. Bununla birlikte “şeyleşme” kavramı da benzer bir içeriğe işaret etmekle birlikte ayrı bir kavram olarak kullanılmaya devam etmiştir. Belirtmek gerekir ki Marx yorumcuları bu hususta birbirinden ayrılmaktadır. Kimi uzmanlar Marx'ın meta fetişizmi kavramını yabancılaşma yerine, onu aşan ve daha somut temellere oturtan bir kavram olarak kullandığını, buna göre yabancılaşma kavramını terk ettiğini ifade etmekte; kimi yorumcular da -özellikle çevirilerde bunların birbiri yerine kullanılması sebebiyle- sözü edilen üç kavram arasındaki ayrımları gözetmemektedir. Kulak, aynı çalışmada, yabancılaşma kavramının, ayrışma ve dışsallaşma kavramlarının iki boyutunu ifade edecek biçimde genişçe ele alınması gerektiğini ve yabancılaşma tartışmalarının sıklıkla yapıldığı üzere *1844 El Yazmaları* ve *Grundrisse* ile sınırlanmaması gerektiğini ifade eder (Kulak, 2017: 23-24).

Marx'ın yabancılaşma kavramını, meta fetişizmi kavramıyla değiştirip onu terk ettiği şeklindeki yaygın okuma -ki Althusser bu yaklaşımın öncüsü sayılabilir- düşünürün eserini iki döneme ayırarak okuma şeklinde bir eğilime de eşlik eder. Buna göre genelde *1844 El Yazmaları* ve *Kapital*'in temsilciliğinde Marx'ın iki dönemi bulunduğu ifade edilmiştir. Fakat ayrıntılı bir inceleme, esasen meta fetişizmi ve şeyleşmenin, yabancılaşma kavramı altına alınabilecek daha özelleştirilmiş formlar olduklarını gösterecektir. Meta fetişizmi, tam olarak içerisinde yaşadığımız, metalar arasında kurulan ve insan eliyle kurulmuş olmadığı yanılgısını yaratan şeyleşmiş ilişkileri ifade eder. Emek ürünü olan ve aynı zamanda zihinlerimizin de ürünü olan nesnelere, sanki kendilerine ait doğa yasaları varmışçasına, insan müdahalesinden bağımsız bir biçimde hareket etmektedirler. Söz gelimi, bugünlerde hiper-nesne olarak isimlendirilen birçok büyük nesne ve kavram esasen Marx'ın meta fetişizmi ve şeyleşme kavramlarıyla ifade ettiği içeriğe gönderimde bulunur. Metanın kullanım değerine dayanmayan “mistik” karakterine, yani ilişkiler üreten ve basit bir kullanım nesnesini bir meta yapan; “emek ürünleri metalar olarak üretilmeye başlar başlamaz onlara yapışan ve dolayısıyla da meta üretiminden ayrılmaz olan bu şeye” Marx “fetişizm” adını vermektedir (Marx, 2010: 83). Kapitalist toplumda metanın karakteri fetiş bir karakterdir çünkü “mücadelede bulunanların kendi toplumsal hareketleri, onlar için, şeylerin bir hareketi biçimine sahiptir ve şeyleri denetlemek yerine, onlar tarafından denetlenirler” (Marx, 2010: 85). Metaların arasındaki müdahale edilemez bu fetiş ilişkisi, fiyatların belirleniminde de göze çarpar. İnsan elinden çıkma

üretim nesnelere birçok dolaylı ilişkiye girerek ne üreticinin ne de tüketicinin müdahale edebileceği biçimde kendi ederini, kendi aralarındaki ilişki aracılığıyla belirler. Böylece meta fetişizmi, yabancılaşmanın bir formu olarak karşımıza çıkar ve genelde kapitalist toplumu ayırt eden yabancılaşmış ilişkilerin bir biçimidir. Bu çalışmanın göstermeyi denediği üzere Marx'ın "felsefesinde" yaşamı olumlayan ve adalete dayanan bir temel bulunduğu iddiası tam da bu kavrayışa dayanmaktadır: Marx'ın tüm bir çabasının -yabancılaşma, meta fetişizmi ve şeyleşme diye kavramsal olarak ayrılrsa da- esasen yabancılaşmış ilişkilerin terk edildiği ve insanların metalar üzerinden değil bireyler olarak ilişki kurduğu bir toplumsal birlik formunu inşa etmek olduğu şeklindeki kavrayış. Marx'ın "yaşam"ı kavrayışı, yabancılaşmış ilişkilere itirazında kendisini sunar. İnsanın tür olarak paylaştığı ortak doğayı gerçekleştirebileceği, birey olarak yabancılaşmamış ilişkiler kurabileceği, doğayı dönüştürürken ürettiği nesnelere denetimi altında bulunmadığı ve nihayetinde kendisini gerçekleştirmek üzere özgünlüğünü ortaya koyabildiği bir tarihsel duruma arzu. Kendisine atfedilen tüm olumsuz deneyimlere rağmen Marx'ı çağdaşı filozoflardan birisi olarak, bir tarih felsefesi ortaya koymuş bir filozof olarak okumaya imkân veren yan herhâlde budur.

Komünist Manifesto'da görece daha provokatif biçimde ortaya koyulduğu üzere bu koşulların "aşılması gerekliliği" Marx'ın yaşam görüşünü mükemmelen özetler. Bahsi geçen kavramların tümü ve genel olarak ekonomi politiğin eleştirisi, yani ekonomi politiğin gizlediği gerçeklerin "bozuk", "yoz", "yabancılaşmış, fetişleşmiş, şeyleşmiş" ilişkilerin eleştirilmesi, başka türden bir insan-insan-yaşam ilişkisinin Marx'ın düşüncesinin temelinde durduğunu ifade eder. Marx'a göre kapitalist toplum aşılabilecektir ve aşılabilmelidir. Marx, kapitalizmin aşılabilecek bir süreç olduğunu söylerken işin tümünü tarihe ya da talihe bırakmaz. İnsanlar kendi tarihlerini, kendi koşullarıyla belirli düzeylerde sınırlandırılmış olsa da kendileri yaparlar. Dolayısıyla bir "olması gereken" fikri Marx'ın teorisinde de varlığını sürdürür. Çünkü işçiler birleşmez ya da devrim rüzgârı estiğinde işçi partisi üzerine düşeni yapmazsa kapitalizm hep olduğu gibi krizlerini aşacaktır. Bu yüzden Marx'a göre yaşamın, herkesin -ünlü sözde olduğu gibi yeteneğince katkıda bulunması koşuluyla- yaşamak için gerekli ihtiyaçlarının bir önkoşul olarak sağlandığı ve oradan sonra insani potansiyellerin, yaratıcılığın ve eylem imkânının kendini ortaya koyacağı bir süreç olduğunu ifade etmek gerekir. Tüm bu teknik kavramlardan sonra teorisinin temelinde ve amacında bulunan en önemli iki kavramın özgürlük ve kendini gerçekleştirme kavramları olduğunu ifade etmek gerekir. Zira yaşama dair önceki cümlede yapılan tanım tam da özgürlüğün ve kendini gerçekleştirmenin tarifini yapmaktadır.

Sonuç

Marx'ın teorisinde "yaşam" kavramının izini sürmek ve yaşamın ne anlama geldiğini anlamaya çalışmak; yani insanın yaşamla kurması gereken ilişkinin mahiyetini fark etmeye çalışmak yolumuzu iki kavrama çıkarır: özgürlük ve kendini gerçekleştirme. Marx, bu kavramları klasik anlamlarından ayırt ederek ve birer potansiyel olarak kullanmıştır ve bunlar, soğuk iktisadi kavramların ardında bir diyalektik bütünlük içerisinde esas belirleyiciler olarak durmaktadırlar. Marx'ın tüm bir teorisi, nihayetinde büyük anlatıya dönülecek olursa insanın özgürleşmesi ve kendini gerçekleştirebilmesinin imkânını arayan bir mücadeledir. İnsanın tüm kapasitelerini gerçekleştirerek yaşayabilmesinin koşullarını araştırmaktadır. Bu bakımdan onu tüm kötülüklerin anası olarak görmek de, aştığını iddia ettiği Hegel ya da çağdaşı düşünürlerden her şeyiyle üstün görmek de yanlış olur. Tam da bu sebeple en başta sorulan soruya, Marx'ın felsefesinin yaşamı evetleyen bir felsefe olarak okunup okunamayacağı hakkındaki soruya olumlu cevap verilebileceğini ifade etmek gerekir. En başta belirtildiği üzere Marx her ne kadar kişisel bir tutkuyla yola çıkmamış olsa da; yöntemi son derece soğukkanlı olsa da tarafsızdır ve yaşamdan yana taraf tutmaktadır. Marx kapitalist koşulların aşılması gerektiğini iddia ederken hiç şüphesiz insanın özgürce yaşayabilmesi, modern bir kölelik biçimi olarak fetişizmden

sıyrılabilmesi ve tüm insani potansiyellerini gerçekleştirebilecek imkânlarla sahip olabilmesi gerektiğine dair bir fikre, kabule dayanmaktadır. Kapitalizmin ezeli ve ebedi olmadığını iddia etmek, işçinin yaşam koşullarını inceleyerek emeği ücretli çalışmadan ayırmak ve kişilerin kendini gerçekleştirebilmesi için gereken imkânlarla sahip olması gerektiğini iddia etmek belirli türden bir insan ve yaşam anlayışını zımnen ifade eder. Ayrıca bu yaşamın ayırıcı özelliği sıklıkla sanılanın aksine salt "emek" değildir, özgür ve bilinçli faaliyetlerdir:

Üretken hayat... içinde bir türün bütün karakterinin, tür karakterinin yer aldığı hayat etkinliği tipindeki... tür hayatıdır; ve özgür, bilinçli faaliyet insanların tür karakteridir... Hayvan kendi hayat faaliyetiyle birdir. Faaliyeti kendisinden ayrılmaz. Bu, onun faaliyetidir. Ancak insan kendi hayat faaliyetini kendi iradesinin ve bilincinin bir nesnesi hâline getirir... Bilinçli hayat faaliyeti insanı hayvanların hayat faaliyetinden ayırır. Ancak bu nedenledir ki, onun faaliyeti özgür faaliyetlerdir. Yabancılaşmış emek ilişkisi tersine çevirir, bu nedenle insan özbilinçli bir varlık olduğu için kendi hayat faaliyetini, kendi varlığını, sadece kendi varoluşunun bir aracı hâline getirir (Marx, 2012: 127).

Burada, Marx'ın niyetlerine dair soru işaretlerine karşı hiç değilse "sömürü" kavramının kendinde olumsuz bir anlam taşıyan, dolayısıyla da bir "tarafı" ifade eden içeriğini hatırlatmakta fayda var gibi görünmektedir. Zira Marx'ın teorisini tam tersi yönde okuyan kimi düşünürler daha en temelde hata yapmakta ve sömürü kavramının olumsuz içeriğini görmezden gelmekte gibi görünmektedirler. Böylelikle Marx, belki birçok filozoftan daha az adalet vurgusu yapmıştır fakat temelde toplumun tümü için bir imkânı talep etmiştir. Marx'ın teorisinde adaletin bir erdem olarak incelemeye tabi tutulmamış olması, adaletin burada temel bir motivasyon olmadığı anlamına gelmez; Marx, 16. yüzyıldan beri bir kutsala dönüşmüş olan "eşitliği" tüm sınıflara yayılacak bir biçimde ve adaletin temeli olacak biçimde talep etmektedir. 2 Şubat 1853'te gazetede kaleme aldığı "*Bir Açlıktan Ölüm Vakası*"nı "Bundan daha korkunç bir şey olabileceğini düşünmek bile zor." (Marx, 2008: 76) diye nitelerken Marx gerçek insanların gerçek acılarından hareket etmekte bir adaleti talep etmektedir.³

Yabancılaşma ya da meta fetişizmi teorisi, işçinin sadece ürettiği ürüne ve emeğine yabancılaştığını ifade etmekle kalmaz; aynı zamanda işçinin belirli bir süre boyunca kendi potansiyelini başkasının himayesi ya da kişiliği altında "zorunlu olarak" kullanması gerektiğini de hatırlatır ki bu durum, insanın doğal ve belirleyici bir özelliği olup, doğayla kurduğu esas ilişkiyi ifade eden emeğin özgür kullanımına aykırıdır.

Bu nedenle geniş çoğunluk sadece maddi ve entelektüel üretimin nesne ve ürünlerine yabancılaşmamış, Marx'a göre üretim sürecine, öteki kişilere, doğaya ve kendi benliklerine yani "insan hayatı"na ya da kendi türsel varlıklarına da yabancılaşmışlardır. Bu yabancılaşma biçimleri, Marx'a göre ancak geniş çoğunluk bu nesnelerin ve kendi hayatlarının denetimini yeniden kazandıklarında aşılacaktır. Bu ancak, onlar gerçekten toplumsal varlıklar hâline geldiklerinde mümkündür. Bu da ancak komünist toplumun yaratılmasıyla mümkündür (Peffer, 2001: 59).

³ "Günümüzde, değerli elmas ve altın madenlerine sahip Afrika'da, halkın sefil koşullar altında bu madenlerde köle gibi çalıştığını, çıkarılan tüm bu değerli kaynakların çokuluslu şirketlerce sahiplenildiğini, Endonezya'da marka spor ayakkabıların el emeğiyle üretildiği fabrikalarda, ancak 3 aylık ücretlerinin toplamı kendi ürettikleri ayakkabıyı satın almaya yetecek çocuk işçilerin çalıştığını hatırladığımızda, Marx'ın sözlerinin 162 yıl sonra hâlâ geçerli olduğunu üzümlere fark ederiz." (Silier, 2007: 121).

Emek, -kafa ya da kol emeği biçiminde- Marx'ın üzerine pek fazla yazamadığı fakat birkaç yerde özellikle örneklendirdiği gibi herkesin kendine özgü yeteneklerini, kendini gerçekleştirme biçimlerini fark etme ve hayata geçirmesinin esas aracıdır; söz gelimi bir heykeltıraş ile düşünürün durumunda gerçekleşen tam da budur. Dolayısıyla Marx, sadece bir iktisatçı olarak emeğin belirli bir kullanımını eleştirmiş olmaz, aynı zamanda gerçekte insan olmak demenin ne anlama geldiğini ve insanın nasıl yaşaması gerektiğini de açıklamış olur. Yaşam, kişinin kendisi üzerindeki tasarrufunun bir an için bile olsa başkasına bırakılmadığı, insanın doğal ve insani kapasitelerini özgürce gerçekleştirme imkânı bulunduğu bir şekilde yaşanmalıdır. Bu yüzden "çalışma", insani doğal bir potansiyel olarak, insani bir özellik olarak yeni bir şeylere başlama yetisi, dönüştürme yeteneği olarak emek harcamaktan farklıdır. Çalışma, hayvani alana, "zorunluluk alanı"na dâhildir. İnsan, bir tür olarak elbette çalışmak zorunda kalacaktır fakat Marx'ın önerisine göre bu zorunluluk süresi eşitçe paylaşılmalı ve insani doğal bir yan olarak emeğin özgürce kullanılması kişinin kendi tasarrufuna bırakılmalıdır. Özgürlük, ancak böyle bir önkoşulla gerçekleşebilir. Dolayısıyla emeğin özgür kullanımı, özgürlüğün belki tamamen gerçekleşmesi değildir fakat Marx açısından ona giden gerekli yol olarak görülmelidir. Bu noktada fırsat eşitliği ve koşul eşitliğinin farklı şeyleri ifade ettiğini, kapitalizmde sunulan fırsat eşitliği ve özgürlüğün neden neredeyse içi boş birer slogan olarak kalmak zorunda olduklarını hatırlamak gerekir. Kimsenin yaşamak için çalışmaya "zorlanmadığı" bu sistemde sistematik olarak mülksüzleşen yığınların seçenekleri gerçek birer seçenek değildir. Dolayısıyla "sözde" olmasa da "fiilen" toplumun bir kesimi yaşamını sürdürmek için -işsiz yığın tarafından garanti edilen kötü koşullar altında- çalışmak "zorundadır". İşte ancak bu zorunluluk paylaşılarak, insanların kendilerini gerçekleştirmelerinin bir imkânı sağlandığında, özgürlük ve kendini gerçekleştirmenin gerekli koşulu yerine getirilmiş olur. Bu bakımdan Marx'ın komünizm ideali, bir cennet tasviri olmaktan ve harfiyen uygulanması gereken bir reçeteden ziyade; Marksizm'i ortaya çıkaran koşullara bir eleştiri olarak görülmelidir. Marx'a göre insanın yaşamla kurması gereken ilişki, sonucunda çeşitliliğin kendisini ortaya serebildiği bir ilişki olmalıdır. Tam olarak gelişmiş yani kendini gerçekleştirme imkânı bulunan özgür insan, "bir emek çeşitliliğine uygun, üretimin her değişimiyle yüz yüze gelmeye hazır ve yerine getirdiği farklı toplumsal işlevler onun doğal ve edinilmiş güçlerine pek çok tarzda serbest alan sağlayan", gelişmiş birey idealidir. Bununla birlikte Marx'ın siyasi olarak talep ettiği ve tarihten beklediği şey, her bir insanın özgür gelişmesidir. Marx'a göre esasen emek, hem insani bir öz potansiyel, insanın zorunluluk alanında sürdürdüğü ve yaşamını maddi olarak üretmesi için zorunlu olan; hem de kendisini kendisi aracılığıyla gerçekleştirebileceği, potansiyellerini onun aktif olarak çeşitli kullanımlarında ortaya koyabileceği bir özelliktir. Dolayısıyla "çalışma" aslında ne Protestan ahlakının övdüğü gibi zorunlu olarak kutsal bir insan görevidir; ne de insanın vazgeçebileceği ya da vazgeçmesi gereken bir lanettir:

Bugün öz faaliyet ile maddi yaşamın üretimi öylesine birbirinden ayrılmıştır ki, maddi yaşam amaç gibi görünmekte ve maddi yaşamın üretimi yani çalışma da araç gibi görünmektedir (...) Onları [işçileri] hâlâ üretici güçlerle ve kendi varlıkları ile birleştiren biricik bağ olan çalışma, her türlü öz faaliyet görünümünü yitirmiştir ve onlara yaşamlarını ancak bu yaşamı kısaltarak devam ettirme, sürdürme olanağı tanımaktadır (Marx, 2010: 118).

Metaların birbirlerine değişen oranlarda denk sayılmaları, bir başka şeyin değerini ifade eden şeyin, bu sanki onun doğasına ait bir toplumsal özellikmiş gibi görünmeleriyle sonuçlanır. Bu süreç, hem metanın bu sahte görüntüsü altında yerleşiklik kazanır, hem de para biçimine dönüşerek fetişleşmiş ilişkileri yeniden üretir. Metaların fetişizmi, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde değer, kullanım değeri değil; üretim süreci ve pazardaki çok çeşitli süreç ve ilişkiler aracılığıyla belirlenmesi anlamına gelir. Metaların fetişizmiyle kastedilen şey onların sanki insan eliyle yapılmış emek ürünleri değil de, kendi başına başka türden doğa yasalarına tabiiymiş

gibi işleyen fetiş bir dünya görüntüsü veriyor olmalarıdır. Burada para ise metalar içerisinde bir meta değil de onların fetişini kolaylaştıran, fetişleşmiş ilişkilerin yeniden üretiminde kolaylaştırıcı bir etkisi olan farklı türden bir meta olarak karşımıza çıkar.

İnsanların kendi toplumsal üretim süreçlerinde birbirinden kopuk atomlar hâlinde ve yer almaları ve dolayısıyla aralarındaki üretim ilişkilerinin, kendi denetimlerinden ve bilinçli bireysel eylemlerinden bağımsız, maddi bir biçim alışı, önce emek ürünlerinin genel olarak meta biçimine bürünmeleri olgusuyla kendini gösterir. Bu nedenle, para fetiş bilmecesi, daha fazla görünürlük kazanmış, göz kamaştırıcı meta fetiş bilmecesinden başka bir şey değildir (Marx, 2010: 57).

Marx'a göre aslında denebilir ki, kapitalist toplum "insanlık-dışı"dır. Marx, kurulması gereken, kurulacak, insanın kendisinin inşa ettiği bir "insan", daha iyi bir "insan", daha eşitlikçi bir dünya ve nihayetinde kendisini komünist toplumda gerçekleştirebilen özgür varlık olarak insandan bahsetmektedir. Böylece Marx, insanı kendiliğinden iyi ve üstün görmek yerine, potansiyellerini gerçekleştirdiği takdirde kendisini gerçekleştirebilecek bir varlık olarak görmektedir:

Bütün insanlığın soyutlanması hatta insanlığın suretinin soyutlanması, tam olarak biçimlenmiş proletaryada pratik olarak tanımlanır; proletaryanın hayat koşulları günümüz toplumunun bütün hayat koşullarını en insanlık dışı biçimde bir araya getirdiği; insan proletaryada kendisini kaybettiği, ama aynı zamanda sadece bu kaybın teorik bilincini edinmekle kalmayıp zorlayıcı, artık geri çevrilemez, kesinlikle emredici bir ihtiyaçla -zorunluluğun pratik ifadesi- doğrudan bir insanlık dışı duruma karşı isyana yöneltildiği için, proletarya kendisini özgürleştirebilir ve özgürleştirmelidir. Ancak kendisini kendi hayat koşullarını ortadan kaldırmaksızın özgürleştiremez. Bugünkü toplum hayatının proletaryanın kendi durumunda özetlenen bütün insanlık dışı koşullarını ortadan kaldırmaksızın kendi hayat koşullarını ortadan kaldıramaz... Sorun şu ya da bu proleterin, hatta bütün proletaryanın şu anda bunu kendi amacı olarak görmesi değildir. Sorun, proletaryanın ne olduğu ve bu varlığa uygun biçimde tarihsel olarak ne yapmak zorunda kalacağıdır. Onun amacı ve tarihsel eylemi, onun kendi hayat koşulunda olduğu gibi, günümüz burjuva toplumunun bütün örgütlenmesinde gözle görülebilecek ve geri çevrilemeyecek biçimde hissedilir (Marx, 2003: 45).

Böylelikle Marx'ın tüm bir teorisinin "amacı" bir kez daha ortaya konmuş olur. "Özgürlüğün alanı aslında zorunluluk ve dünyasal kaygılarla belirlenen emeğin sona erdiği yerde başlar böylece eşyanın doğası gereği, özgürlük alanı fiili maddi üretim alanının ötesinde yer alır" (Marx, 2010: 820). Herkesin özgürleşmesi; yabancılaşmış ilişkilerin, fetişleşmiş ilişkilerin ortadan kalkmasıyla imkân bulacak; eşitlik ile adalet ilkeleri üzerine yükselen bir "yaşam" insan türü için ancak böyle gerçekleştirilebilecektir. Nihayetinde Marx için insanın özgürlüğü ile kendisini gerçekleştirmesi temeldir ve ancak bu türden bir yaşam yani kapitalist toplumsal koşulların "aşıldığı" bir yaşam insani bir yaşam olabilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Balıbar, E. (2010). *Marx'ın felsefesi*. (Çev: Ö. Laçiner), Birikim Yayınları.
- Gülenç, K. & Kulak, Ö. (2017). *Marx ve sonrası: Marksist düşünceye katkılar*. İthaki Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Marx'ın Kapital'i için kılavuz*. (Çev: B. O. Doğan), Metis Yayınları.
- Lukacs, G. (1979). *Lenin'in düşüncesi: Devrimin güncelliği*. (Çev: R. Zarakolu), Belge Yayınları.
- Mandel, E. (2008). *Marx'ın Kapital'i*. (Çev: O. S. Binatlı), Yazın Yayınları.
- Marx, K. (2003). *Grundrisse 2 (Ekonomi politüğün eleştirisinin temelleri)*. (Çev: A. Gelen), Sol Yayınları.

- Marx, K. (2005). *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı*. (Çev: S. Belli), Sol Yayınları.
- Marx, K. (2008). *Gazete yazıları*. (Çev: S. Sertabiboğlu), Sel Yayıncılık.
- Marx, K. (2010). *Alman ideolojisi (Feuerbach)*. (Çev: S. Belli), Sol Yayınları.
- Marx, K. (2010). *Kapital: 1. cilt*. (Çev: M. Selik, E. Özalp, N. Satlıgan), Yordam Kitap.
- Marx, K. (2012). *1844 el yazmaları*. (Çev: M. Belge), Birikim Yayınları.
- Peffer, R. G. (2001). *Marksizm, ahlak ve toplumsal adalet*. (Çev: Y. Alogan), Ayrıntı Yayınları.
- Petrovic, G. (2020). Yabancılaşma. (Çev: M. Tunçay), *Marksist Düşünce Sözlüğü* içinde (542-569. ss.), İletişim Yayınları.
- Sperber, J. (2014). *Karl Marx: 19. yüzyılda yaşanmış bir hayat*. (Çev: G. Durna), İletişim Yayınları.
- Silier, Y. (2007). *Özgürlük yanılısaması: Marx ve Rousseau*. Yordam Kitap.
- Wood, A. W. (2020). *Karl Marx*. (Çev: D. Yücel, B. Aydın), İletişim Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

It is clear that Marx does not present an understanding of "man" and "life" as in the classical philosophical tradition. Also, Marx does not speak about how "people" should live their lives in the best way possible. Although Marx does not explicitly articulate the categories of "better", "ought to be" and "essence" as classical ontology and ethics do, criticizing the given "order" means implicitly pointing to a "better" and "ought to be". The conception of an ideal society, just like justice, emerges as a demand; it assumes a "what ought to be" by emphasizing certain values over the negation of "what is". Therefore, even though Marx himself did not use concepts such as "good", "bad", or "just" for specific theoretical and practical reasons, his thought undoubtedly relies on an "ought to be" that is produced not in the classical sense but through practice. Thus, we know that Marx, perhaps not "man" in quotation marks, but every time he mentions the categories of worker, bourgeois, and peasant, he is talking about a "man" who already relates to life in a certain way, and especially a "man" who must relate to life in a differently.

From this point of view, what we will try to do is to outline his new understanding of man and life. Life should be lived in such a way that one's control over oneself is not surrendered to others, even for a moment, and that one has the opportunity to freely realize one's natural and human capacities. This is why "work" is different from labor as a natural human potential, as a human trait, as the ability to start something new, as the ability to transform. Work belongs to the animal sphere, the "sphere of necessity". Man, as a species, will of course have to work, but according to Marx's proposal, this period of necessity should be shared equally and the free use of labor as a natural human aspect should be left to the individual's own disposal. Freedom can only be realized with such a precondition. Therefore, the free use of labor may not be the complete realization of freedom, but for Marx it should be seen as the necessary path to it.

It is important to remember that equality of opportunity and equality of condition mean different things, and why equal opportunity and freedom under capitalism must remain almost empty slogans. In this system, where no one is "forced" to work for a living, the options of the systematically dispossessed masses are not real options. Therefore, "de facto" if not "nominally", a section of society is "forced" to work - under the poor conditions guaranteed by the unemployed masses - in order to survive. It is only when this necessity is shared, when people are provided with a means of self-realization, that the necessary condition for freedom and self-realization is fulfilled. In this respect, Marx's ideal of communism should be seen as a critique of the conditions that gave rise to Marxism, rather than a description of paradise and a prescription to be followed to the letter. According to Marx, the relationship that human beings should establish with life should be one in which diversity can reveal itself. The fully developed man, that is, the free man with the possibility of self-realization, is the ideal of the developed individual, "fit for a diversity of labor, ready to face every change of production, and whose different social functions give free scope to his natural and acquired powers in many ways". What Marx demands politically and expects from history, however, is the free development of each individual human being. According to Marx, essentially, labor is both a human potentiality, an essential human potentiality, which man sustains in the sphere of necessity, and which is necessary for the material production of his life; and a property through which he can realize himself, through which he can actively manifest his potentialities in their various uses.